

*Колієва І. А.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Дніпровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка Всеволода Лазаряна*

*Купцова Т. А.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Дніпровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка Всеволода Лазаряна*

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ В СИСТЕМІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті розглядається мова як один із головних компонентів продукту культури. Досліджуються лексико-семантичні трансформації в українській і польській мовах, що відбуваються в ході міжкультурних процесів, які досягли останніми десятиріччями неабияких розмахів. Аналізується, як слово, переходячи з однієї мови в іншу, може розвивати і змінювати своє значення. Доводиться, що лінгвокогнітивна компетенція – необхідний складник на шляху взаєморозуміння різних культур.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, запозичення, англіцизми, міжкультурна компетенція, лексико-семантичне значення.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується тенденцією до розширення міжнародних контактів у різних сферах економічного, суспільно-політичного та культурного життя. Це визначає необхідність звернення до вирішення й дослідження проблем міжкультурної комунікації. Питання взаємозв'язку та взаємодії культур, співвідношення культури й мови приваблюють усе більше коло дослідників. Так як мова посідає провідне місце в системі міжкультурної комунікації, це зумовлює актуальність дослідження проблеми взаємозв'язку та взаємодії мовних і соціокультурних процесів. Проблема мови й культури стала одним із пріоритетних напрямів у розвитку не тільки науки про мову, а й гуманітарних наук загалом. Складність вирішення цієї проблеми зумовлена різноманітністю феноменів, що взаємодіють, такими як міжкультурна комунікація, культура, мова. Це спонукає до залучення до дослідження багатьох наук: філософії, етнолінгвістики, психології, мовознавства, когнітології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, складна ситуація в сучасному політичному, економічному та соціальному світі висуває проблеми міжкультурної комунікації на перший план. Перед науковцями, що досліджують міжкультурну комунікацію, постає все більше й більше питань, які дуже складно вирішити (релігійні та етнічні відмінності, злочини на ґрунті ненависті, мовні розбіжності тощо). Хоча основи теорії міжкультурної комунікації завжди мали міждисциплінарний характер, дослідження в цій сфері натепер окреслюються трьома визначними, але конкуруючими між собою парадигмами – традиційним соціопсихологічним підходом, що виділяє культуральні відмінності й досліджує, як ці відмінності

впливають на комунікацію, інтерпретативним підходом, який акцентує увагу на розумінні комунікації в контексті, та критичним підходом, що наголошує на важливості державного й історичного контексту для розуміння міжкультурної комунікації [1]. Саме тому міжкультурна комунікація – сфера складна та багатогранна, яка потребує зусиль науковців різного профілю для вирішення численних мультикультурних проблем. Міжкультурній комунікації приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед сучасних зарубіжних дослідників варто згадати Дж.Н. Мартіна й Т.К. Накаямю, С. Тінг-Тумі та Л. Чанг, Дж. Ньюліпа, К. Сорельс та інших, які успішно займаються питаннями не тільки міжкультурної комунікації, критичної педагогіки, а й культурних, расових, гендерних і класових відмінностей. Вітчизняні дослідники (П. Донець, Т. Комарницька, І. Бахов, Л. Лебедева та інші) зазвичай акцентують свою увагу на мовних питаннях і проблемах, пов'язаних із перекладом, оскільки мова відіграє дуже важливу роль у міжкультурній комунікації, будучи тісно пов'язаною з питанням власної ідентичності й ідентичності інших. На нашу думку, у сучасному світі численних мов комунікація є чимось більшим за мову. Надзвичайно важливим є визначити компоненти мови та проаналізувати відносини між мовою, значенням і сприйняттям.

Мета статті – проаналізувати роль і місце мови в системі міжкультурної комунікації й забезпечення міжкультурної згоди; дослідити, які семантичні та словотворчі трансформації відбуваються під час запозичення слова з іншої мови; продемонструвати, як у лексико-семантичних варіантах ключового слова, що називає образ і концепт, об'єктивуються його змістові характеристики, актуальні для носіїв певної мови.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що останніми десятиліттями українське суспільство, як й інші суспільства, зазнає великих соціокультурних змін, котрі стосуються всіх сфер життя. Тому саме комунікація є тим стрижнем, за допомогою якого люди обмінюються інформацією, розширюють свій простір, як культурний, так і соціальний. Сьогодні можна говорити про своєрідне соціальне замовлення на дослідження проблеми міжкультурної комунікації, оскільки чимало людей стикається з проблемами міжкультурного нерозуміння, зумовленого розбіжностями в культурно специфічних нормах і правилах комунікації. Такі розбіжності викликають у партнерів спілкування почуття невпевненості й остраху зробити про-

мах, потрапити до «комунікативної пастки». Особлива увага до міжкультурної комунікації, як зауважує лінгвокультуролог С. Тер-Мінасова, зумовлена тим, що в наш час як ніколи постає проблема виховання терпимості й поваги до них, подолання в собі почуття роздратування від надмірності або недостатності чужих культур чи просто несхожості їх із власною [2, с. 274].

Щоб подолати непорозуміння в ході міжкультурної комунікації, М. Клайн виділяє такі норми, яких необхідно дотримуватись:

1) правило кількості, згідно з яким висловлювання, будучи інформативним, має відповідати нормам «чужої» культури;

2) правило якості – висловлювання має відповідати нормам власної культури;

3) правило модальності – не ускладнювати взаєморозуміння, дотримуватись правила збереження інтересів, авторитету;

4) правило точності – уникнення двозначності, навіть якщо вона потрібна для дотримання правил етикету ввічливості або збереження головних культурних цінностей [3, с. 4; 4].

У результаті міжмовних лексико-семантичних обмінів у тій чи іншій мові з'являються запозичення. Так, слово *cosmos* грецького походження (*kosmos*), зареєстровано у французькій мові ще в першій половині XIX ст., але тільки в значенні Всесвіт, що розглядалося як «добре організована система». У другій половині XX ст. завдяки впливу російського слова *космос*, значення якого пов'язане з простором (космічний простір), у французькій мові слово почало вживатися для визначення «неземного простору» [5, с. 325].

Слово «козак» в українській мові означало нову соціальну категорію вільних сильних людей епохи Бароко. Козак мав бути передусім «справжнім чоловіком», тобто мужнім, освіченим, розумним, із високим почуттям власної гідності. Особливістю цієї провідної в бароковій культурі моделі маскуліності було те, що козак повинен мати риси лицаря, який готовий служити високій ідеї оборони свого краю, громади, своєї віри, захищати слабого, переслідуваного [6, с. 6]. Козак – це український архетип ідеального чоловіка. «У такому ідеалі чоловіка, – зазначає А. Макаров, – відбилася вся українська історія, а особливо історія XVII століття з його прагненням до освіти, миру, людяності – і водночас із безконечними війнами, безконечними смертями в ім'я віри і свободи. До народження цього неповторного для всього слов'янського світу типу людини мали причетність найрізноманітніші верстви українського народу (починаючи від чернецтва і кінчаючи селянством). Не було жодної, яка б не вклала в нього частинку своєї душі і розуму. В реальному житті його любили і багато що йому вибачали» [7, с. 185]. У фольклорі цей образ маскуліності представлений у дуже популярному народному образі козака Мамаю, який виступав як герой-захисник. В. Войтович зазначає, що він був своєрідним утіленням українського характеру. Науковець підкреслює, що це «образ волелюбності, стійкості та невмирущості народу. Протягом століть, од нападників усяких одбиваючись, плекав він одвічну мрію: не воювати, не гарбати, не ярмити нікого, а в себе вдома риштувати, мурувати, будувати. Козак Мамай – мандрівний запорожець, вояка і гультьай, жартун і філософ, бандурист і співак, бабій і разом чернець, простодушний і мудрий чаклун, безстрашний лукавець, що його в ступі товкачем не влучиш, – справжній народний герой, котрого чи не споконвіку знають між людьми на Україні» [8, с. 233]. Існують і зовнішні атрибути козака – кінь, шабля, шаровари. У французькій мові слово

«козак» означає «вершник, кінний воїн». Однак тільки деякі риси, притаманні цій категорії людей в українській культурі, входять у значення французького слова *cosaque*, а саме: «грубість», «жорстокість». Цей приклад яскраво показує розвиток семантики запозиченого слова від конкретного значення до абстрактного, маючи узагальнене значення «грубо», «жорстко» в французькій мові [5, с. 327].

Наведені приклади демонструють той факт, що слова, переходячи з однієї мови в іншу, можуть розвивати і змінювати своє значення. «Вони не тільки фіксують у новому культурно-мовному середовищі реалії чужої культури, а й слугують основою для образних виразів, вибираючи із семантичної системи запозиченого слова значення, яке знаходиться на самій периферії. Вони або переносяться на нові денотати, часто більш конкретні, і в такому випадку їх значення звужується, або отримують ширше, узагальнене значення» [5, с. 327].

Мову як продукт культури розглядає Д.Х. Хаймс, підкреслюючи, що, характеризуючи ті чи інші форми мови, не варто обмежуватися описом природних комунікативних можливостей і формальних мовних ознак. Необхідно також урахувувати соціокультурний вимір, що визначає типи й моделі вживання мови. Тому разом із граматикою, що визначає структуру мови, потрібно створювати етнографію мови [9, с. 114–134].

Мова є важливим засобом людського спілкування в трансляції культурного досвіду. Тому міжкультурна комунікативна компетенція визначається науковцями як здатність особистості, що базується на спеціальних знаннях, уміннях і навичках, як і на особистісних установках і стратегіях, за допомогою яких можливе успішне професійне здійснення спілкування з представниками інших культур [10, с. 59–62]. Не можна не погодитися з дослідницею С. Тер-Мінасовою, яка висновує, що мова – це дзеркало культури, в якому відображається не тільки реальний світ людини, не тільки реальні умови її життя, а й суспільна самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей, світосприйняття, бачення світу [11].

Так, у лексико-семантичних варіантах ключового слова, що називає образ і концепт, об'єктивуються його змістові характеристики, актуальні для носіїв певної мови. С. Волкова, досліджуючи образ джентльмена в ідеалах і цінностях американського лінгвокультурного співтовариства, виділяє ядерну ознаку концепту *gentleman* – манери (*polite + behaves well towards other people*). Образ джентльмена перебуває в динаміці й переосмисленні. Якщо раніше джентльменами вважались саме люди з вищого світу й тільки європейської зовнішності, то в сучасній Америці будь-який чоловік, незалежно від його національності, сексуальної орієнтації або роду діяльності, може бути зарахованим до категорії джентльменів за умови, що йому притаманні гарні манери, а в деяких випадках і високі моральні якості. Затребуваними в сучасних умовах є такі характеристики образу джентльмена: риси характеру (чесність, шляхетність, витримка, стриманість незалежність), етнічна ідентичність (афро-американець, азіат, європеєць), сексуальна орієнтація (традиційна, нетрадиційна), рід діяльності (військовий, бізнесмен), релігійність (віруючий, атеїст). При цьому складники образу національно специфічні (етнічна ідентичність, сексуальна орієнтація), їх прояви зумовлені особливостями формування й розвитку американської лінгвокультурної спільноти. Практично повністю втратила своє значення в сучасних умовах

така характеристика образу джентльмена, як шляхетне походження [12, с. 128–149]. Щодо компонентів асоціативного поля концепту «джентльмен» в українській мові можна провести паралель між компонентами значення цього терміна в українській та англійській мовах: якщо раніше ядром семантичного поля було значення «англієць», «порядна людина», то сьогодні основою цього концепту в українському світобаченні є риси характеру, що становлять основу збірного лінгвокультурного типу, – тактовність і вихованість.

Дослідники наголошують, що з кінця ХХ століття в результаті активізації процесів глобалізації та інтенсивного міжкультурного спілкування в українську мову почали особливо активно проникати так звані «англіцизми», оскільки англійська відіграє роль лідера за кількістю населення, що говорить цією мовою. Так як інтернет охоплює все більше й більше користувачів, а міжкультурні контакти розширюються з року в рік, зростає кількість слів, запозичених з англійської мови, які певною мірою змінюють семантичну структуру української мови. Англійські лексеми, проникаючи в українську мову, можуть повністю зберігати свою вимову і значення (калька): *джентльмен, каучсерфінг, світшот, імпорт, бізнесмен тощо*. Також вони можуть зазнавати певних граматичних трансформацій: залишається корінь англійського слова, а префікси, суфікси й закінчення – українського (напівкалька): *пролонгувати, гуглити, фанівський, лайкати*.

Існує лексична група, яку становлять так звані «екзотизми», відповідників яких немає в українській мові, так як вони характеризують специфічні національні звичаї, типові тільки для певних народів, і вживаються для опису неукраїнських реалій: *містер, лорд, паб, гамбургер*. Окрему групу, як указується дослідниками, становлять варваризми – слова, що зберігають свою графічну та фонетичну структуру й не зафіксовані в українських словниках, але вживання котрих зростає й поширюється як серед молоді, так і серед дорослого населення: *респект, шоу, ресепшн, тінейджер, секонд хенд, кол-центр*. До варваризмів зараховують також слова, що надають мові експресивності, але мають відповідники в українській мові: *ноу, вау, унс, хай, о'кей*.

Визнаючи, що загальносвітова культура збагачується завдяки різноманітності окремих культур, а запозичення збільшують лексичний пласт мови, словотворчих елементів і термінів, доцільно зауважити, що в багатьох випадках запозичення надто надмірні, оскільки в українській мові вже існують відповідні слова. Усе ж нові запозичення є більш престижними й витісняють деякі українські слова з ужитку (*імідж* замість укр. *образ*, *валідний* замість укр. *дійсний*, *бізнесмен* замість укр. *підприємець* тощо).

Знає великого впливу в результаті міжкультурних відносин і польська мова. Натепер у словнику сучасної польської мови можна знайти кілька тисяч запозичень із різних мов. Прикладами можуть слугувати такі слова: *komputer, sport, mecz, lajk, weekend* (з англійської мови), *glanc, weksel, durszlak, kartofel* (із німецької), *palac, por, seler* (з італійської мови), *czort, nieudacznik, zagwozdzka* (з російської) тощо.

Запозичення мають різний характер. На особливу увагу заслуговують ті, що з плином часу чи з інших причин набули протилежного значення, ніж у мові оригіналу. Наприклад, польське слово *woń* (запах, аромат) походить від церковного *wonja* – *wod-nja-woda*, яке раніше означало «пахнути, смердіти» (у значенні «мати чудовий аромат») – *pachnąć, śmierdzić*.

У сучасній російській мові слово «вонь» з часом набуло негативного значення, тоді як у польській мові слово «woń» і досі означає «приємний запах, аромат».

До іншої групи слів входять слова, які в польській мові мають зовсім інше значення, ніж в інших слов'янських мовах. Наприклад, польське слово *tesza* *weselka* походить від праслов'янського *tesza*, яке у слов'янських мовах означало «дощова хмара, злива»: російське «туча», словенське «*tusza*» град, чеське «*tucze*» хмара з градом [13].

Цікавим прикладом звуження семантики є польське слово *parasol* *parasolia*, що походить від французького слова *parasol*, яке у французькій мові має значення *parasolia* *від сонця*, а в польській мові набуло загального значення парасолі, яку використовують від дощу (на відміну від французького *parapluie*).

Як уже згадувалось вище, натепер англійська мова набула статусу мови універсальної. Якщо аналізувати вплив англійської мови на розвиток польської, то варто визнати, що він є вагомим і значно домінує серед впливів інших мов. Експансія англійських запозичень націлена головним чином на споживачів масової культури, яким ми всі є тією чи іншою мірою. Такий прояв нової так званої поп-культури надзвичайно динамічно почав уписуватися в образ польської дійсності ще починаючи з 90-х років минулого століття й сьогодні є не тільки невід'ємним елементом, а й одним із найважливіших чинників цієї поп-культури. З проявами інтеграції англійських виразів у польській мові ми досить часто зустрічаємося. Можна стверджувати, що існує певний попит на нову лексику та мода на використання поп-мови. Такий феномен, зокрема, простежується в глянцевах журналах, які є багатим джерелом різноманітних мовних «новинок», що існують у польській мові, котрі разом із телебаченням та інтернетом полегшують процес запам'ятовування такої лексики. Серед найчастіше уживаних англіцизмів у глянцевах журналах (зокрема у так званих «жіночих журналах») зустрічаються такі слова, які можна зарахувати до семантичних груп: розваги та відпочинок – *film, hobby, klub, party, relaks, serial, weekend*, косметика й догляд за тілом – *eye-liner, lifting, piling, spray, szampon*, технологія – *CD, DVD, computer, internet, laptop, SMS*, мода, стиль та одяг – *golf, sweter, trend, T-shirt*, спорт – *trening, jogging, fitness, sport, windsurfing*.

Нова лексика з'являється також завдяки численним інтерв'ю відомих людей, які нерідко користуються англійською для вираження розповіді про своє повсякденне життя. Наприклад, інтерв'ю відомої польської моделі Ані Рубік:

„Już sześć lat żyje w świecie *bukingów, fittingów, edytoriali* i opcji. Dla wileu te nazwy brzmią obco. Dla niej są codziennością. *Bukują*, czyli zatrudniają do sesji i kampanii. Wcześniej jest *fitting*, znaczy przymiarka. *Edytorial* to efekt sesji zdjęciowej, zdjęcia opublikowane w magazynie” („*Claudia*” 11\5: 40) [14].

Надходження англіцизмів до польської мови триває безперервно, часто англіцизм навіть не встигає набути відповідного польського аналогу, залишаючись калькованим запозиченням і не отримуючи відповідника в мові. Наприклад, *coolhunter* (людина, яка на професійній основі займається висвітленням того, що зараз є модним у світі), *lifeact* (життєва справа художника), *movioke* (розвага, в якій прихильники кіно можуть відігравати свої улюблені сцени, тримаючи перед собою текст діалогів із цього фільму; учасники знаходяться на штучній сцені, а за ними на великому екрані – сцена з фільму, яку вони хочуть відтворити), *smoky eyes* (темний макіяж очей з ефектом

серпанку), team room (інтернет-кімната, створена для працівників фірми, в якій вони можуть поговорити між собою про теми, пов'язані з їхньою спільною інтернет-працею), wedding plannerka (професійна організаторка шлюбів) тощо.

Висновки. Отже, мова посідає провідне місце в системі міжкультурної комунікації. Слово відображає не самі предмети та явища навколишнього світу, а те, як мовна особистість бачить його крізь призму тієї картини світу, котра існує в її свідомості й визначається її культурою.

Можемо резюмувати, що англійські запозичення стали невід'ємною частиною мови масової культури, частотність їх використання постійно зростає. З одного боку, процес запозичення англіцизмів призводить до збагачення мови, з іншого – невинуватиме використання англіцизмів негативно впливає на словниковий склад мови, витісняючи «рідні» еквіваленти. Широке розповсюдження англіцизмів, неминуче збільшення способів словотворення на основі англійських морфем, особливості аспектів уживання, а також функція впливу на суспільну свідомість і культурні сфери життя потребують подальшого детального дослідження запозиченої лексики в українській мові.

Література:

- Martin J.N., Nakayama T.K. *Intercultural Communication in Contexts*. McGraw-Hill Education, 2017. 576 p.
- Селіванова О.О. *Основи теорії мовної комунікації: підручник*. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. 350 с.
- Clyne M. *Inter-cultural communication at work. Cultural values in discourse*. New York: Cambridge University Press, 1994. 255 p.
- Austin J.L. *How to do things with words*. Harvard University Press, 1975. 192 p.
- Грабовский Н.К. *Теория перевода: учебник*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2004. 544 с.
- Кримський С.Б. *Заклики духовності XXI століття: [З циклу щоріч. пам'яті лекцій ім. А. Олексинської-Петришин, 2002 р.]*. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 32 с.
- Макаров А.М. *Світло українського бароко*. Київ: Мистецтво, 1994. 288 с.
- Войтович В. *Українська міфологія*. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
- Хаймс Х. *Два типа лингвистической относительности. Новое в лингвистике*. Москва: Изд-во иностр. лит., 1976. Вып. 7. С. 114–134.
- Герасимова И.Г. Структура межкультурной компетенции. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2008. № 67. С. 59–62.
- Тер-Минасова С.Г. *Межкультурная коммуникация и изучение иностранных языков. Язык и межкультурная коммуникация*. Москва: Слово, 2000. С. 20–38.
- Языковая личность: От слова к тексту. На материале англоязычного дискурса. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 248 с.
- Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa. Wiedza Powszechna, 1985. 821 s.
- Kłaczyńska A. *Anglicyzmy we współczesnej polszczyźnie na przykładzie czasopism kobiecych oraz na tle świadomości językowej bydgoskich studentów*. URL: <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/5143/Anglicyzmy>.

Колиева И. А., Купцова Т. А. Лингвистические аспекты в системе межкультурной коммуникации

Аннотация. В статье рассматривается язык как один из главных компонентов культуры. Исследуются лексико-семантические трансформации украинского и польского языков, которые происходят в ходе межкультурных процессов, достигнувших больших размахов в последние десятилетия. Анализируется, как слово, переходя с одного языка в другой, может развивать и изменять свое значение. Доказывается, что лингвокогнитивная компетенция – необходимая составляющая на пути взаимопонимания разных культур.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, заимствования, англицизмы, межкультурная компетенция, лексико-семантическое значение.

Koliieva I., Kuptsova T. Linguistic aspects in the system of intercultural communication

Summary. Language as one of the main components of the culture is considered in the article. Lexical and semantic transformations in the Ukrainian and Polish languages in the processes of intercultural communication are investigated. It is analyzed how a word coming in use from another language develops and changes its meaning. It is proved that lingual and cognitive competence is an essential component on the way of mutual understanding of different cultures.

Key words: cross-cultural communication, borrowings, the English words, intercultural competence, lexical semantics.